

УДК 340.111.55

Ірина Волкова,*аспірант кафедри загальноправових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ,
прокурор Гоцанського відділу Здолбунівської
місцевої прокуратури Рівненської області*

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ-СТАНИ У ДИНАМІЦІ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню місця та ролі юридичних фактів-станів у динаміці цивільних процесуальних правовідносин. Здійснено системний аналіз видів юридичних фактів-станів у динаміці цивільних процесуальних правовідносин на основі узагальнення теоретичних досліджень та приписів цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: юридичний факт, юридичний факт-стан, строк, позивач, відповідач, процесуальна рівність сторін, заміна неналежного відповідача, заочний розгляд справи, прокуратура.

Постановка проблеми. Незважаючи на загальнотеоретичне значення юридичних фактів-станів, це правове явище має специфіку в окремих галузях права, що породжує необхідність систематизації особливостей юридичних фактів-станів як в окремих галузях права, так і в правовій системі загалом. У кожній із галузей права правовідносини мають свої відмінності. Також слід врахувати, що будь-яке правовідношення – не сталий зразок правового зв'язку, а його динамічна модель, яка по можливості охоплює всі його варіанти, форми і соціальні прояви. Саме завдяки юридичним фактам-станам, як й іншим юридичним фактам, правовідносини стають динамічними. Тому необхідно дослідити роль та місце юридичних фактів-станів у динаміці цивільних процесуальних правовідносин.

Стан дослідження. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі приділяється значна увага теорії юридичних фактів. Зокрема, її загальнотеоретичному аналізу присвятили свої дослідження В. Б. Ісаков, С. С. Алексєєв, Г. В. Кикоть, Г. М. Чувакова, А. М. Завальний та багато інших авторів. Питання юридичних фактів розглядалося також представниками різних галузевих наук: С. І. Реутовим, М. В. Зерніним, О. О. Красавчиковим, А. З. Доловою, В. В. Муругіною, Б. І. Сташківим, С. Я. Фурсою та іншими.

Незважаючи на наявність великої кількості наукових досліджень проблем юридичних фактів, натепер немає комплексних монографічних досліджень, у яких би висвітлювалася проблематика юридичних фактів-станів як у загальнотеоретичному аспекті,

так і з точки зору цивільного процесуального права.

Метою статті є системне дослідження місця та ролі юридичних фактів-станів у динаміці цивільних процесуальних правовідносин та аналіз їх окремих видів на основі узагальнення теоретичних досліджень та приписів цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Юридичними фактами-станами називають обставини, які існують тривалий час, мають якість об'єктивної реальності, а також безперервно або періодично породжують юридичні наслідки [1, с. 78].

У цивільному процесуальному праві юридичними фактами-станами є досудове врегулювання спору, врегулювання спору за участю судді, тимчасове вилучення доказів, забезпечення позову, свідок, заявник, боржник, заінтересована особа, позивач, відповідач тощо. Також слід зазначити, що Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) передбачено розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в тому числі юридичних фактів-станів, у порядку окремого провадження.

Позивач і відповідач виступають не лише юридичними фактами-станами, а й основними суб'єктами цивільного процесу, чий спір про право повинен розглянути та вирішити суд.

Пропонуємо розглянути питання процесуальної рівності сторін на прикладі таких інститутів цивільного процесуального права, як заміна неналежного відповідача та заочний розгляд справи.

Відповідно до ст. 51 ЦПК України, якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання за клопотанням позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі. Після спливу строків, зазначених у частині другій цієї статті, суд замінює первісного відповідача належним відповідачем виключно у разі, якщо позивач доведе, що не знав та не міг знати до подання позову у справі про заміну неналежного відповідача. Про заміну неналежного відповідача постановляється ухвала. За клопотанням нового відповідача розгляд справи починається спочатку [2].

У разі заміни не враховується думка неналежного відповідача, що порушує принцип рівності сторін. Крім того, немає гарантій, що до неналежного відповідача у майбутньому знову не буде пред'явлено позов. Тому у разі заміни неналежного відповідача суд повинен винести мотивовану ухвалу, в якій визначити процесуальний статус відповідача після визнання його неналежним, щоб уникнути в подальшому можливості притягнення його як відповідача за новим позовом.

Ст. 51 ЦПК України не передбачає як умову заміни неналежної сторони згоду неналежного відповідача. Однак у судовій практиці думку неналежного відповідача деколи враховують, якщо відповідач вимагає від суду винесення рішення, в якому буде констатація факту, що він не порушував нічиїх прав та інтересів.

У теорії цивільного процесу було порушено питання про те, що повинна бути згода відповідача на його заміну іншим відповідачем. Це дасть можливість відповідачу, який не визнає себе зобов'язаним перед позивачем, вимагати розгляду справи по суті і винесення судом рішення про відмову в задоволенні позову до нього з метою реабілітації замість заміни іншим відповідачем.

Однак слід враховувати, що інститут заміни неналежного відповідача створено з метою процесуальної економії, а реалізація цієї пропозиції призвела би до ускладнення розгляду справи і, по суті, є непотрібною. Реабілітуючим може бути не тільки рішення суду про відмову в задоволенні позову, а й ухвала про заміну неналежного відповідача, в мотивувальній частині якої вказуються підстави для заміни, тобто що відповідач неналежний, не є тією особою, яка повинна відповідати за позовом.

Ситуація, коли неналежний відповідач не може вплинути на можливість

свої подальшої участі у справі, свідчить про порушення принципу процесуальної рівності сторін. Згідно з цим принципом, сторони наділяються рівними можливостями для здійснення ними процесуальних прав і виконання обов'язків. Однак слід погодитися з Б. П. Ратушною, що у разі заміни неналежного відповідача цей принцип не діє [3, с. 303-304].

Теорія цивільного процесу та світова практика по-різному підходять до питання права позивача та відповідача на заочне провадження: надають це право обом сторонам, наділяють ним лише позивача або визнають, що це право не належить жодній зі сторін. ЦПК України передбачає можливість заочного розгляду справи лише з ініціативи позивача. Метою встановлення інституту заочного розгляду справи є усунення можливості несумлінного використання суб'єктивних прав з боку відповідача, встановлення, в певному розумінні, відповідальності за зловживання ними [4, с. 194].

Законодавець встановлює різні процедури оскарження заочного рішення для позивача та відповідача. Так, позивач наділяється правом апеляційного оскарження заочного рішення, а відповідач – правом подання заяви про перегляд заочного рішення.

За чинним законодавством відповідач без подання заяви про перегляд заочного рішення не має можливості реалізувати своє право на апеляційне оскарження. Відповідач обмежується в праві апеляційного оскарження, яке виникає лише після залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення або у разі ухвалення повторного заочного рішення. Ці положення суперечать ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 17, 352 ЦПК України, що встановлює такі положення: сторона й інші особи, які беруть участь у справі, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Тому в ЦПК України потрібно передбачити можливість для відповідача оскаржити заочне рішення в апеляційному порядку без попереднього перегляду заочного рішення судом, що його ухвалив.

У ЦПК України не врегульоване питання про значення та юридичну силу доказів, досліджених у заочному провадженні без участі відповідача. Слід погодитися з думкою, що суд під час розгляду заяви про перегляд заочного рішення не проводить повторного допиту свідків, не вивчає документів та речових доказів, котрі були досліджені для винесення заочного рішення. Судом досліджуються тільки докази, які підтверджують поважність причини неявки відповідача в

судове засідання, та докази, надані відповідачем, які, на його думку, можуть суттєво вплинути на зміст винесеного заочного рішення і можуть бути підставою для його скасування та призначення справи до нового розгляду, але вже за загальними правилами [5, с. 363-364].

Крім того, процесуальне законодавство не ставить перешкод для можливості виникнення та конкуренції двох проваджень. Така ситуація може скластися, якщо обидві сторони не задоволені заочним рішенням. Тоді позивач скористається правом апеляційного оскарження, а відповідач – правом на подання заяви про перегляд заочного рішення. Допускати два провадження по одній і тій же справі неприпустимо, проте чинний ЦПК України залишив це питання неврегульованим [6, с. 27]. Конкуренцію різних проваджень у справі можна усунути правилом, відповідно до якого подача заяви про перегляд заочного рішення повинна зупиняти апеляційне (касаційне) провадження. Апеляційне (касаційне) провадження не повинно здійснюватися до розгляду заяви про перегляд заочного рішення. У разі задоволення заяви про перегляд судом першої інстанції заочного рішення провадження по апеляційній (касаційній) скарзі повинно закритися. Апеляційну (касаційну) скаргу слід залишити без руху до закінчення строку на подачу відповідачем заяви про перегляд заочного рішення [5, с. 368-369].

Таким чином, натепер у чинному цивільному процесуальному законодавстві недостатньо реалізується принцип рівності сторін, законодавець переважно захищає права позивача.

Чинний ЦПК України містить багато строків, які також належать до юридичних фактів-станів. У зв'язку з набранням чинності 15.12.2017 Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [7] правове регулювання цивільних процесуальних строків зазнало суттєвих змін.

Зокрема, натепер прокурор може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, лише до початку розгляду справи по суті (ч. 3 ст. 56 ЦПК України). Проте відповідні зміни до Закону України «Про прокуратуру» не внесені, у зв'язку з чим виникла колізія між ч. 3 ст. 56 ЦПК України та п. 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», яким передбачено, що під час здійснення представництва інтересів громадя-

нина або держави у суді прокурор має право в порядку, передбаченому процесуальним законом, вступати у справу, порушену за позовом (заявою, поданням) іншої особи, на будь-якому етапі судового провадження [8].

Крім того, ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» суперечить ст. 1311 Конституції України, якою на прокуратуру покладено функцію представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [9], тобто прокуратура позбавлена функції представництва інтересів громадянина в суді, а також обмежено випадки представництва інтересів держави в суді.

Збільшено строк розгляду заяв про видачу судового наказу з трьох до п'яти днів (ст. 167 ЦПК України), подання заяви про скасування судового наказу – з десяти до п'ятнадцяти днів (ст. 170 ЦПК України), а також скорочено строк розгляду судом заяви про скасування судового наказу з десяти до двох днів (ст. 171 ЦПК України).

Надано повноваження судам самостійно встановлювати строки подання відзиву (але цей строк не може бути меншим п'ятнадцяти днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі), відповіді на відзив, заперечень, а також пояснень третьої особи щодо позову або відзиву (ст. ст. 178-181 ЦПК України).

Нині відповідач має право пред'явити зустрічний позов не до початку розгляду справи по суті, а в строк для подання відзиву (ст. 193 ЦПК України).

Порівняно з попередньою редакцією ЦПК України, погіршує становище учасників справи збільшення строків розгляду справи судом першої інстанції.

Так, нині дата і час підготовчого засідання призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів із дня відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 196 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). Підготовче провадження має бути проведене протягом шістьдесяти днів із дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї зі сторін або з ініціативи суду (ч. 3 ст. 189 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

До набрання чинності 15.12.2017 Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судоч-

чинства України та інших законодавчих актів» попереднє судове засідання необхідно було призначити і провести протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі (ст. 129 ЦПК України в редакції від 18.03.2004).

Відповідно до ст. 210 ЦПК України в редакції від 03.10.2017, суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у разі продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

До набрання чинності 15.12.2017 Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» суди були зобов'язані розглядати справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду справи суд ухвалою міг продовжити розгляд справи, але не більш як на п'ятнадцять днів (ст. 157 ЦПК України в редакції від 18.03.2004).

Таким чином, ЦПК України передбачав загальний строк розгляду справи судом першої інстанції – не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі (цей строк міг бути продовжений не більш як на п'ятнадцять днів), а після набрання чинності 15.12.2017 Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» ЦПК України встановлено даний строк у дев'яносто днів, а у разі продовження строку підготовчого провадження – сто двадцять днів.

Збільшено строки подання заяви про перегляд заочного рішення (ст. 284 ЦПК України), апеляційної скарги на рішення суду (ст. 354 ЦПК України) з десяти до тридцяти днів, апеляційної скарги на ухвалу суду (ст. 354 ЦПК України) – з п'яти до п'ятнадцяти днів, касаційної скарги (ст. 390 ЦПК України) – з двадцяти до тридцяти днів.

Збільшення строків подання заяв про перегляд судових рішень є позитивним, зважаючи на те що здебільшого судді проголошують вступну і резолютивну частини

рішення, а згодом поштою надсилають учасникам справи повний текст рішення. Часто на момент отримання заочного рішення або повного тексту рішення закінчувався 10-денний строк оскарження. Учасники справи були змушені подавати клопотання про поновлення строків оскарження, які не завжди задовольнялись судами.

Крім того, п. 8.3, 8.4 наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді та при виконанні судових рішень» № 186 від 21.09.2018 на прокуратуру покладається моніторинг розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень та виявлення судових рішень, які потребують перегляду [10]. Часто судові рішення, особливо незаконні, розміщуються в Єдиному державному реєстрі судових рішень після закінчення 10-денного строку після складення повного тексту рішення, що зумовлювало необхідність подавати клопотання про поновлення строків апеляційного оскарження практично у кожному випадку подання апеляційної скарги за результатами моніторингу розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень. Крім того, не завжди бюджетні установи, рахунки яких обслуговуються Державною казначейською службою України, мають змогу сплатити судовий збір у такі стислі строки.

Новелою також є те, що, відповідно до ч. 2 ст. 358, ч. 3 ст. 394 ЦПК України, незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне, касаційне оскарження суд апеляційної, касаційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного, касаційного провадження у разі, якщо апеляційна, касаційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків:

1) подання апеляційної, касаційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки;

2) пропуску строку на апеляційне, касаційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

ЦПК України в редакції від 20.12.2011 обмежував подання апеляційної, касаційної скарги після спливу одного року з дня оголошення оскаржуваного рішення лише для прокурорів, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Таким чином, правове регулювання цивільних процесуальних строків – різновиду юридичних фактів-станів – зазнало суттєвих змін.

Висновки

Отже, незважаючи на те що безліч юридичних фактів-станів породжують, змінюють та припиняють цивільні процесуальні правовідносини, їхнє місце та роль у цивільному процесуальному праві ще не розкрито повною мірою. Подальше дослідження юридичних фактів-станів представниками галузевих наук необхідне для вирішення різноманітних завдань юриспруденції, у тому числі підвищення ефективності правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Погребной И. М. Теория права : учебное пособие. Харьков : Основа, 2010. 128 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
3. Ратушна Б. Процесуальна рівність сторін у цивільному процесі: декларація чи реальність? *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали IX регіон. наук.-практ. конф., м. Львів, 13-14 лютого 2003 р. Львів, 2003. С. 303-304.
4. Навроцька Ю. Процесуально-правова суть та становлення інституту заочного розгляду спра-

ви в цивільному процесі України. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. Львів, 2006. Вип. 42. С. 191-197.

5. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / за ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.

6. Колосов Р. Перегляд заочного рішення (процесуальні аспекти). *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 1. С. 25-27.

7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

8. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

9. Конституція України : станом на 12 трав. 2017 р. Харків : Право, 2017. 76 с.

10. Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді та при виконанні судових рішень : наказ Генерального прокурора України від 21.09.2018 № 186. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 06.12.2018).

Статья посвящена исследованию места и роли юридических фактов-состояний в динамике гражданских процессуальных правоотношений. Осуществлен системный анализ видов юридических фактов-состояний в динамике гражданских процессуальных правоотношений на основании обобщения теоретических исследований и предписаний гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: юридический факт, юридический факт-состояние, срок, истец, ответчик, процессуальное равноправие сторон, замена ненадлежащего ответчика, заочное рассмотрение дела, прокуратура.

The article is devoted to problems of jural facts-states in civil procedural law of Ukraine. The author pays attention to system analysis of jural facts-states in civil procedural relationships based on theoretical research active civil procedural legislation of Ukraine.

Key words: jural fact, jural fact-state, term, claimant, respondent, procedural equality of the parties, replacement of improper defendant, trial in absentia, public prosecutor's office.

